

STEDNO-KREDITNO I BANKARSKO POSLOVANJE U FUNKCIJI INDIVIDUALNOG POLJOPRIVREDNOG SEKTORA²⁾

U V O D

Danas, kad se u našem društvu čine vidni napori za još intenzivniji razvitak cjelokupne privrede na stabilnim osnovama, jedno od važnih područja u tim naporima u smislu realnog korisnog doprinosa, nema sumnje, je stabilnost odnosa u procesu proširene reprodukcije na samoupravnim osnovama. U tome značajnu ulogu ima sfera financijske djelatnosti udruženog rada ili financijska funkcija bez koje se, jednako kao i bez svake druge funkcije u jedinstvu procesa reprodukcije ne može ni zamisliti racionalan način privređivanja. Pored ostalog, kako je to svojom analizom utvrdio K. Marx, značenje financijske funkcije ogleda se i u tome što se tom funkcijom započinje i završava svaki ciklus reprodukcije (N—R—N).

Novim Ustavom SFRJ, iz 1974. g., definirani su novi odnosi na području individualnog poljoprivrednog sektora i njegov položaj u odnosu na udruženi rad, gdje je konstatirano da se individualni poljoprivrednici »u osnovi i u načelu« izjednačuju s radnicima u udruženom radu, odnosno imaju

1) Rudolf Mažuran, dipl. oec. danas predsjednik Zadružnog saveza Hrvatske, svoju radnu karijeru počeo je ostvarivati u Zadružnoj banci i štedionici u Karlovcu, 1956. g., gdje je aktivno radio na štedno-kreditnoj funkciji poljoprivrednih organizacija. U zadružnoj banci ostao je raditi sve do njezine likvidacije i pripajanja ostalim bankama, 1962. g. U međuvremenu, do 1968. g. bavi se analitičkim i organizacijskim poslovima u privredi radom u Privrednoj komori Karlovca, i društveno-političkim radom, da bi u daljnjih 5 godina bio direktor novoizgrađene mljekare u Karlovcu, u sastavu Zagrebačke mljekare. Zatim se vraća na rad u Privrednu komoru Karlovac, u funkciji predsjednika, s koje je biran za predsjednika Zadružnog saveza Hrvatske, koncem 1974. g.

Završio je Ekonomski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, 1962. g. kao izvanredni slušatelj.

Ovo ističemo iz razloga što ovakvo kretanje u radu ukazuje na kvalifikacije koje je R. Mažuran mogao steći na takvom putu, a ovaj rad, nema sumnje, to potvrđuje. To je, iako samo poticaj za svestraniju raspravu o ovom pitanju, kako to ističe sam autor, sinteza cjelokupnog pogleda na suvremeno zadugarstvo, na ekonomske odnose u individualnoj poljoprivrednoj proizvodnji sa stajališta uloge i značenja financijske funkcije za koju tvrdi da se može uspješno ostvarivati na dinamičkim principima razvitka materijalne proizvodnje i društveno-ekonomskih odnosa sela u zajedništvu s cjelinom udruženog rada na principima Ustava.

Svojim osobnim radom na funkciji predsjednika Zadružnog saveza Hrvatske dao je temeljni doprinos u izgradnji koncepcije financijske funkcije individualnog poljoprivrednog sektora, što je verificirano na II skupštini Zadružnog saveza Hrvatske, a započeto ostvarivati u postojećem bankarskom sistemu SR Hrvatske na osnovi Samoupravnog sporazuma o prikupljanju, deponiranju i plasiranju sredstava štednje i sredstava po videnju koja potječu iz oblasti poljoprivrede i o usmjeravanju dijela sredstava ostalih izvora za potrebe individualnog sektora poljoprivrede.

Prema tome, ovdje se radi o autoru koji uz teorijsko istraživanje svih pojava u suvremenom zadugarstvu aktivno radi na praktičnoj primjeni teoretskih postavki. Time je njegov doprinos još veći.

2) Radi kratkoće u tekstu se najčešće umjesto šireg koristi naziv »financijska funkcija«. (Pr. autora).

ista prava i obaveze na osnovu osobnog doprinosa rezultatima rada. To je osnovica na kojoj individualni poljoprivrednici mogu postati sastavni dio udruženog rada čime se otvaraju nove perspektive za razvitak materijalne proizvodnje sela i oživotvorenja agrarne politike na selu na novim, samoupravnim odnosima.

Društvenim dogovorima o agraru SFRJ, temeljenim na suvremenoj politici društva prema proizvodnji hrane, koja je u toj politici dobila prvenstven položaj, posebno mjesto zauzima individualni poljoprivredni sektor sa čijom proizvodnjom se u tome programu računa odnosno mora se to imati na umu iz puno razloga, a jedan od njih su materijalni i kadrovski potencijali kojima danas naše selo raspolaže. Tako npr. za SR Hrvatsku nije i ne može biti irelevantno da li će 83% zemljišnog fonda obradivog zemljišta u individualnom poljoprivrednom sektoru biti racionalno ili neracionalno iskorišteni u programu proizvodnje hrane. Ili, da li će 25% cjelokupnog stanovništva dati ili neće dati odgovarajući rezultat u daljnjem razvitku proizvodnih snaga u agroindustrijskom kompleksu Republike. To ne može i ne smije biti irelevantno ne samo zbog prostog cilja — povećanja dohotka poljoprivrednika, već zbog perspektive cjelokupne politike prema agraru i ostvarivanja ukupnosti društveno-ekonomskih odnosa na osnovi postavki Ustava SFRJ i SRH.

U vezi sa složenim zadacima koji su tu objektivno prisutni, već je više puta konstatirano da su nam društveno-ekonomski procesi na selu zaostali iza stremjenja politike društva, a isto tako i materijalna proizvodnja, što nam pokazuje, pored ostalog, i ostvarena proizvodnja društvenog sektora poljoprivrede za kojom se značajno zaostaje, pa se u posljednjim godinama čine naponi za promjenu takvog stanja i na tom sektoru.

Za uspješnije svladavanje u prvom redu problema na području materijalne proizvodnje, a kroz to i na području dohodovnih odnosa, nužno je potrebno bolje organizirati cjelokupnu aktivnost i uspostaviti nove odnose u oblasti financiranja procesa reprodukcije u individualnom poljoprivrednom sektoru. Čak što više, ovo pitanje je urgentno, jer se ovom problematikom dugo vremena (posljednjih 15 godina) nitko nije bavio na zadovoljavajući način.

Zbog aktualnosti ovog pitanja u agrarnoj politici s jedne strane, i zaostalosti dostignutog stupnja finansijske funkcije u društveno-ekonomskoj reprodukciji individualnog sektora, s druge, ocjenjujem da je pravi trenutak da se oko toga zadatka angažiraju, teorijski i u praksi, kadrovi iz svih područja koji objektivno mogu dati doprinos u naporima za brži razvitak individualnog poljoprivrednog sektora boljom organiziranošću i većom ulogom finansijske funkcije.

Prema tome, ovaj rad uz to što ima za cilj prezentirati moj stav o nekim pitanjima iz ovog područja, ima i ambiciju da podstakne razmišljanja šire stručne javnosti i njezinog angažiranja u rješavanju pojedinih pitanja. Za to su, pored finansijskih stručnjaka za ovo područje posebno pogodni i drugi stručni krugovi, kao što su npr. agroekonomski.

1. CILJEVI I PRETPOSTAVKE ZA OSTVARIVANJE FINACIJSKE FUNKCIJE INDIVIDUALNOG POLJOPRIVREDNOG SEKTORA

Već je uvodno naznačen osnovni cilj u ostvarivanju finacijske funkcije u individualnom poljoprivrednom sektoru, tj. da ta funkcija treba poslužiti individualnim i društvenim interesima na području racionalizacije procesa reprodukcije u seoskom gospodarenju i razvitku dohodovnih odnosa na samoupravnim principima. To bi bio sintetizirani cilj kao izraz mnoštva pojedinačnih i društvenog interesa, jer se tu pojavljuje više činilaca i nosilaca privrednih i uopće društveno-ekonomskih aktivnosti koji, svaki za sebe, izražavaju svoj (individualni) i zajednički (širi društveni) interes koji u svakom momentu nisu i ne mogu biti identični, već su, naprotiv, vrlo često i divergentni.

Prema tome, kad govorimo o ciljevima finacijske funkcije u individualnom poljoprivrednom sektoru, moramo polaziti od relevantnih aktivnih činilaca (učesnika) koji egzistiraju u toj sferi, čineći ujedno sa svim svojim specifičnostima i identičnostima, skup pretpostavki za ostvarivanje svojih ciljeva u toj funkciji.

Osim toga u analizi uvjeta i ciljeva potrebno je imati u vidu vremenski faktor, pri čemu treba ocijeniti prošlost i sadašnjost kao osnove za anticipiranje budućih kretanja i odnosa.

Dakle, polazeći od tako postavljenih premisa sa sigurnošću možemo ustvrditi realnost interesa samih individualnih poljoprivrednika za uspješniju finacijsku funkciju.

Isto tako može se konstatirati za sve pravne osobe u sferi privređivanja koje svoje interese ostvaruju u sprezi s privrednom aktivnošću sela (poljoprivredne zadruge, kombinati, prometne organizacije, strojogradnja, industrija repromaterijala za potrebe poljoprivredne proizvodnje i dr.). Zatim, u tome se pojavljuju banke kao institucije koje predstavljaju interese cjelokupnog udruženog rada što se temelji na jedinstvu tokova društvenih sredstava i jedinstvu jugoslavenskog tržišta.

Osim toga, tu se pojavljuje i niz interesa i njihovih nosilaca u oblasti slobodne razmjene rada (obrazovanje, zdravstvo i sl.) kao i fiskalni interes u prijelazu ka potpunosti slobodne razmjene rada.

Svim tim nosiocima, u osnovi individualno različitih interesa zajednički je cilj — uspostavljanje svih onih organizacijskih i drugih oblika i odnosa na području finacijske funkcije koji bi maksimalno doprinosili njezinoj racionalnoj ulozi u razvitku proizvodnih snaga sela i svih drugih zainteresiranih, u prvom redu privrednih faktora.

U dosadašnjim odnosima individualni poljoprivrednici, kao najviše zainteresiran faktor, za odgovarajuću finacijsku funkciju, dali su svoj doprinos u tome pri čemu su često ostajali napušteni i izolirani od ostalih faktora.

Naime, u razvitku zadrugarstva uopće, da ne ulazimo u finacijsku funkciju u poljoprivredi prije toga, od sredine XIX vijeka, poznato je da su se

najprije pojavile kreditne institucije na zadružnim principima³, a tek iza toga osnovale su se proizvodne, prometne i dr. zadružne organizacije, što ukazuje na povijesno značenje i ulogu financijske funkcije u razvitku poljoprivredne proizvodnje.

U te prve kreditne institucije udruživali su se zadrugari u cilju unapređivanja svoje financijske funkcije i interesa, da bi i u osnivanju proizvodnih zadruga i njihovim udruživanjem uspostavljali vezu s odgovarajućim financijskim organizacijama.

Kao rezultat takvog odnosa danas u svjetskim razmjerima postoje poznate agrarne banke, koje se nalaze u samom vrhu banaka po veličini sredstava kojima raspolaze (poznat primjer u Francuskoj, kao i u Engleskoj, Njemačkoj i drugim razvijenim zemljama).

Prema tome, svako bolje organizirano zadrugarstvo redovno prati specijalizirana banka, kao preduvjet za ostvarivanje odgovarajuće financijske funkcije.

I zadrugarstvo Jugoslavije prije II svjetskog rata imalo je više banaka, pod različitim nazivima koje su bile u financijskoj funkciji zadrugarstva⁴). Tako je npr.:

»u Splitu djelovala Gospodarska štedionica, kao novčana središnjica zadruga. Osim toga neke banke, ne zadružnog karaktera po svom postupku i po svom glavnom poslovanju bavile su se i zadružnim poslovima — uglavnom kreditiranjem zadruga i prikupljanjem njihovih štednih uložaka.

(Hrvatska poljodjelska banka, d.d. i Srpska banka, d.d. u Zagrebu. Kasnije je i Privilegovana agrarna banka imala kao jedan od svojih zadataka suradnju sa zadrugarstvom, i ona je tu suradnju ostvarivala prvenstveno preko specijalnih zadruga poljoprivrednog kredita, koje su bile ranije okupljene oko Direkcije za poljoprivredni kredit u Beogradu. U obliku zadruga s udjelima bila je osnovana u Zagrebu Hrvatska seljačka zadružna banka . . . « 5)

U vremenu poslije II svjetskog rata u nas se posebno afirmirala zadruga štedionica a zatim poljoprivredna banka.

Zadružna štedionica je definirana kao:

». . . poseban oblik poslovnog zadružnog saveza u koji su se zemljoradničke zadružne organizacije okupile da bi zajednički obavljale svoje novčano i kreditno poslovanje« 6)

Uloga zadružnih štedionica posebno je došla do izražaja poslije rezolucije SNS FNRJ iz 1957. g. o razvitku poljoprivrede, kad su se svi društveno-ekonomski i politički faktori angažirali u programu proizvodnje hrane i oslobađanja zemlje od uvoza osnovnih ratarskih proizvoda (pšenica, kukuruz,

3) U Njemačkoj je, 1850. g., na načelima Hermana Schulze-Delitzscha u mjestu Delitzschu osnovana prva kreditna zadruga, a u Hedesdorfu je 1864. g., na načelima Fridricha Wilhelma Raiffheisena osnovana blagajna za pomoć.

4) Uloga banaka u st. Jugoslaviji u velikoj mjeri je bila svedena na instrumente eksproprijacije dohotka seljaka (poznati seljački dugovi), visokom kamatnom stopom. Ipak, uz sve to, one su odigrale pozitivnu ulogu kako u razvitku poljoprivredne proizvodnje tako i u određenoj mjeri u političkoj borbi protiv inozemnog kapitala (prije svega austro-ugarskog).

5) Zadružni leksikon FNRJ, str. 52. i 53, Zadružna štampa, Zagreb, 1957.

6) Zadružni leksikon FNRJ, str. 1474, Zadružna štampa, Zagreb, 1957.

šećerna repa). To je period u kojem dolazi do bitnih promjena u opremanju rada i primjeni tehnike rada i tehnologije proizvodnje iz čega su dobiveni značajno povećani prirodni pojedinih poljoprivrednih proizvoda.

Za takav program konstituirana je i Poljoprivredna banka koja je uz Zadružne štedionice plasirala značajna sredstva u poljoprivredu društvenog i individualnog sektora.

U vezi uloge zadružnih štedionica E. Kardelj je rekao:⁷⁾

»Zadružne štedionice su, uopšte, od velikog značaja za razvoj zadrugarstva i poljoprivrede u sadašnjim uslovima. One su danas važan kreditno-novčani zavod koji prikuplja sredstva zadružnih i drugih poljoprivrednih organizacija, odobrava namenske kredite, utvrđuje opravdanost traženja i ulaganja kratkoročnih i dugoročnih sredstava u svrhu kooperacije itd. Sem toga, one svojim članovima — privrednim organizacijama pružaju znatnu pomoć u finansijskom poslovanju i racionalnom korišćenju sredstava, organizacionom sređivanju finansijske i računovodstvene službe«.

1962. g. reorganizacijom bankarskog sistema dolazi do likvidacije zadružnih štedionica čije poslovanje jednim dijelom (platni promet) preuzima Narodna banka, a drugi dio (štedno-kreditno poslovanje) preuzimaju tadašnje komunalne banke.

Jugoslavenska poljoprivredna banka nastavlja svoju aktivnost, ali gotovo isključivo za društveni sektor poljoprivrede, turizam i neke druge oblasti i grane privrede, dok individualni poljoprivredni sektor ostaje na periferiji interesa poslovnih banaka koje su prvenstveno bile zainteresirane za štednju poljoprivrednika s tim, da gotovo ništa nisu činile na organiziraniji način za razvitak štedno-kreditne funkcije na samome selu, dakle, kod samih štediša, već se dalje od svoga »šaltera« u općinskom središtu nisu pomakle. Međutim, istovremeno tendencije u svijetu kretale su se u drugom pravcu.

Tako je poznato da veliku ulogu u razvitku finansijske funkcije u današnjem zadrugarstvu u svijetu imaju banke na način da organiziraju štedno-kreditne institucije neposredno u selima, pri čemu veliko značenje imaju zadružne organizacije u kojima se nalaze poljoprivrednici.

Likvidacijom većine zadruga u SR Hrvatskoj 60-tih godina, smanjena je mogućnost utjecaja takvih organizacija na razvitak te funkcije na selu.

Poljoprivredni kombinati, koji su nastajali i razvijali se prvenstveno na zadružnim ekonomijama, svoju pažnju su usmjeravali na stvaranje većih površina društvenog zemljišta i na organizaciono proizvodne probleme u vezi s vlastitom ekonomijom i poslovanjem, tako da ni ti potencijalni nosioci razvitka društvene i individualne poljoprivrede, nisu ovom pitanju obratili moguću pažnju.

S prometnim i drugim organizacijama imamo isto iskustvo, tako da za period od posljednjih 15 godina možemo konstatirati da je finansijska funkcija individualnog poljoprivrednog sektora bila u stagnaciji ili u padu, pogotovo ako se problem razmatra u funkciji poljoprivredne proizvodnje u individualnom sektoru.

7) E. Kardelj: Problemi socijalističke politike na selu, str. 328. »Kultura«, Beograd, 1959. g.

Međutim, u tom intervalu dolazi do novih oblika u kojima se pojavljuje kretanje društvenih sredstava prema proizvodnji u individualnom sektoru poljoprivrede. Naime, u individualnoj proizvodnji kao inicijator i organizator pojavljuju se određeni preradbeni kapaciteti pojedinih poljoprivrednih proizvoda. Tako se u praksi spominju »linije proizvodnje«, kao što su: proizvodnja mlijeka, mesa, pšenice, kukuruza, šećerne repe, duhana i sl.

Radne organizacije na tom području sve više uviđaju potrebu skladnog razvitka preradbenih i proizvodnih kapaciteta u primarnoj proizvodnji, pa i na individualnom sektoru, pa se sve više angažiraju u stvaranju uvjeta za veću robnu proizvodnju na selu plasmanom društvenih sredstava u proizvodne kapacitete, reprodukcijски materijal i sl. Pri tome su te radne organizacije nosioci svih poslova oko dobave finansijskih sredstava u vidu kredita, premija i sl. od banaka i društvenih fondova. Mahom se pojavljuju i kao garant za sredstva uložena u takvu proizvodnju.

Na toj osnovi konstituirani su i pojedini »samoupravni fondovi za unapređenje« npr. stočarstva, vinogradarstva, duhana i dr. kao i općinski fondovi za unapređivanje poljoprivrede, koji su sve više bili usmjereni na unapređivanje robne proizvodnje. Ovo iskustvo treba i dalje maksimalno koristiti u novim uvjetima koji su stvoreni cjelokupnim razvitkom proizvodnih snaga u agraru i udruženog rada uopće, iako se isključivo na tome ne može ostati.

Za promjenu postojećeg nepovoljnog stanja nije dovoljna sama zakonska regulativa, što se je najbolje potvrdilo u spomenutom — kriznom periodu, kad su također pojedinim zakonskim propisima (o bankama, o štedno kreditnoj funkciji itd.) date formalne pravne mogućnosti za rješavanje ove problematike.

Tako i najnoviji Zakon o osnovama kreditnog i bankarskog sistema tretira na pozitivan način ova pitanja⁸⁾. Ovdje citiramo dva članka koji to objašnjavaju:

Član 204.

Za poslove prikupljanja štednih uloga i drugih sredstava građana, davanja kredita građanima, obavljanje platnog prometa i drugih bankarskih poslova za račun građana mogu se osnivati štedno-kreditne organizacije. Štedno-kreditne organizacije jesu: štedionice, štedno-kreditne zadruge, štedno-kreditne službe pri poljoprivrednim zadrugama i druge organizacije koje se bave štedno-kreditnim poslovima.

Član 213.

Ostale štedno-kreditne organizacije

U ostale štedno-kreditne organizacije spadaju osobito:

- 1) Štedno-kreditne zadruge,*
- 2) Štedno-kreditne službe pri poljoprivrednim, zanatskim i drugim zadrugama*

Štedno-kreditne organizacije iz stava 1. ovog člana prikupljaju štedne uloge i daju kredite svojim članovima.

⁸⁾ Službeni list SFRJ, br. 2/77, a prije toga Službeni list SFRJ, br. 58/71, 71/72, 40/73, 59/73. i kasnije izmjene i dopune.

Osim toga u Hrvatskoj od 1968. g. postoji Zakon o štedno-kreditnim službama poljoprivrednih organizacija⁹⁾, kojim je cjelovitije sankcionirana ova problematika.

Uz sve to što u posljednjim godinama postoje napori udruženog rada i samih (još uvijek malog broja) banaka, uočljiva je činjenica udaljenosti sela od novčanih tokova u mjeri u kojoj to više ne bi trebalo biti, pa se u selu, kao i u udruženom radu, naročito u javnoj raspravi oko ustavnog transformiranja banaka sve češće postavlja pitanje: da li za potrebe agroindustrijskog kompleksa Hrvatske osnovati agrarnu banku ili ne?

O tome pitanju prisutna su suprotna mišljenja s prilično izraženom tendencijom porasta onih koji su za agrarnu banku. I među tima postoje razlike utoliko koliko se jedni zalažu samo za zadružnu banku i štedionicu, a drugi za zajedničku — agrarnu banku.

No, da bi se odgovorilo na to pitanje potrebno je preciznije ocijeniti dosadašnje procese i prognozirati stvarne potrebe u neposrednoj budućnosti.

Zbog toga je Zadružni savez Hrvatske ovom pitanju posvetio posebnu pažnju¹⁰⁾ i izvršio pripreme za konstituiranje štedno-kreditne i bankarske funkcije u zadugarstvu Hrvatske. Za to je poslužila analiza Savjeta za štedno-kreditno i bankarsko poslovanje Saveza »Organiziranje i usklađivanje poslovanja štedno-kreditnih službi poljoprivrednih organizacija za obavljanje štedno-kreditne funkcije u zadrugama, OOUR-ima za kooperaciju i drugim oblicima udruživanja poljoprivrednika«.

Analizom je utvrđeno u osnovi slijedeće:

— da je u posljednjim godinama štedno-kreditna funkcija sela u stagnaciji i opadanju,

— da u nestašici sredstava za kreditiranje, poljoprivredne organizacije, naročito zadruge, ostaju stalno prikraćene,

— da se zbog toga te organizacije moraju orijentirati na samofinanciranje u uvjetima nedovoljne vlastite akumulacije,

— da se u posebno teškom položaju novoosnovane zadruge, koje vrlo teško dolaze do sredstava na samom početku svoga rada, kada im je to najpotrebnije, itd.

Prema završnim računima za 1974. i 1975. g. u ukupnoj strukturi izvora poslovnih sredstava zadruga pojedini izvori učestvuju:

9) Narodne novine SRH, br. 13/68.

10) Zadružni savez Hrvatske ponovo je osnovan 13. 12. 1974. g. osnivačkom Skupštinom u Korčuli. Već na svojoj drugoj Skupštini, početkom 1976. g., verificirao je program rada u kojemu su centralno mjesto zauzeli zadaci u konstituiranju funkcije unapređenja poljoprivredne proizvodnje, poslovne i štedno-kreditne i bankarske funkcije u zadugarstvu Hrvatske.

	1974.	1975.
Ukupno	100,00	100,0
— Kreditna banka	35,0	27,7
— Vlastita poslovna sredstva	58,6	63,8
— Štedni ulozi	3,3	2,6
— Sredstva na trajnoj upotrebi za obrtna sredstva (Zakon o ustupanju određenih sredstava. . . .		
— Sl. list SFRJ 21/74)	1,9	5,2
— Ostali izvori	1,2	0,7

Kako se iz spomenutih podataka može uočiti, izvori vlastitih poslovnih sredstava su u stalnom porastu — od 58,6% u 1974. porasli su na 63,8% u 1975, da bi učešće kredita od banaka zabilježilo pad, s 35% na 27,7% u ukupnom iznosu poslovnih sredstava.

U strukturi sredstava posebnu pažnju privlače štedni ulozi u zadrugama, koji su iskazani krajem 1974. u iznosu od 37,207.000 (ili 3,3% u ukupnoj strukturi poslovnih sredstava) i krajem 1975. u iznosu od 44,099.000 dinara (ili u strukturi sredstava sa 2,6%).

Prema prikupljenim podacima putem ankete, od ukupno 69 zadruga koje su odgovorile na upitnik u 25 zadruga organizirana je štednja s prosječnim stanjem štednih uloga 31,640.000 dinara i s oko 4.000 štediša (ulagača), a u 44 zadruge ne postoji vlastita štednja poljoprivrednika i radnika. U anketi su učestvovali i OOUR-i za kooperaciju, kao i druge organizacije udruženog rada koje se bave odnosima sa selom. Od 11 organizacija koje su odgovorile na upitnik, u 3 OOUR-a organizirana je vlastita štednja s prosječnim stanjem štednih uloga od 10,749.000 dinara i s oko 1782 ulagača (štediša), dok u ostalih 8 OOUR-a ne postoji vlastita štednja.

Prikupljanjem štednih uloga od poljoprivrednih domaćinstava ne bave se samo zadruge, već i druge radne organizacije kao i banke. Banke, bilo neposredno otvaranjem punktova na selu, bilo preko zadruga i drugih OOUR-a koji rade za račun banke, organiziraju prikupljanje slobodnih novčanih sredstava, odnosno organiziraju štednju na selu. Prema nedavnoj procjeni koja može varirati, ukupna štednja poljoprivrednih domaćinstava u SRH, računajući sve oblike kroz koje se prikuplja štednja, iznosi oko 100 mln dinara s oko 20.000 ulagača.

Dakle, uz već navedene konstatacije treba naznačiti i činjenicu nedovoljne štednje sela čime se očito težuriraju veće količine novca, što ne ide u prilog izgradnji racionalne financijske funkcije sela i stabilizacije privredivanja u cjelini.

Kao zaključak u ovom dijelu iz izvršenih analiza u zadrugarstvu Hrvatske, moguće je konstatirati nedovoljnu organiziranost svih inače objektivno zainteresiranih faktora za izgradnju racionalne i veće financijske funkcije individualnog poljoprivrednog sektora.

2. ZAKON O UDRUŽENOM RADU I FINANCIJSKA FUNKCIJA INDIVIDUALNOG POLJOPRIVREDNOG SEKTORA

Ustav SFRJ i Zakon o udruženom radu izraz su potrebe udruženog rada i društva u cjelini da se i na području financijske funkcije uopće uspostave novi odnosi koji će biti u funkciji bržeg razvitka proizvodnih snaga kao i unapređenja društveno-ekonomskih odnosa. U Ustavu SFRJ u odnosu na individualni poljoprivredni sektor je, pored ostalog rečeno:

»Na osnovi osobnog rada poljoprivrednici imaju u načelu isti položaj i u osnovi ista prava kao i radnici u udruženom radu društvenim sredstvima. Odgovarajuća prava i obveze imaju poljoprivrednici i u pogledu udruživanja rada i sredstava te u odnosima razmjene na tržištu i kreditnim odnosima.«¹¹⁾ I zatim:

»Poljoprivrednici koji svoj rad i sredstva rada udružuju, neposredno ili preko poljoprivredne zadruge ili drugog oblika udruživanja poljoprivrednika, s organizacijom udruženog rada i s njom trajno surađuju, upravljaju ravnopravno s radnicima te organizacije zajedničkim poslovima, zajednički odlučuju o zajednički ostvarenom dohotku i sudjeluju u njegovoj raspodjeli prema svom doprinosu ostvarivanja tog dohotka u skladu sa samoupravnim sporazumom.«¹²⁾

Zakonom o udruženom radu definirana je uloga i položaj banaka u sistemu udruženog rada.¹³⁾

»Prihodi koje banka ostvari svojim poslovanjem raspoređuju se nakon izdvajanja troškova poslovanja i sredstava za radnu zajednicu banke u cjelini, kao zajednički dohodak, na osnovne organizacije i druge samoupravne organizacije i zajednice koje su udružile novčana sredstva u banku i samoupravne organizacije i zajednice koje se koriste tim sredstvima, prema doprinosu što su ga te osnovne organizacije dale ostvarivanju tog dohotka.«

.....

Zajednički dohodak ostvaren u banci mora se, u roku utvrđenom samoupravnim sporazumom ili zakonom, rasporediti na osnovne organizacije i druge samoupravne organizacije i zajednice koje su udružile novčana sredstva u banku i koje se koriste tim sredstvima.«

Iz ovako definiranih stavova za individualni poljoprivredni sektor moguće je ustvrditi slijedeće:

1. Za izlazak iz postojećeg nepovoljnog stanja u pogledu financijske funkcije u individualnom poljoprivrednom sektoru danas postoje dobre pretpostavke u smislu jasnoće društveno ekonomskih odnosa koji se mogu na osnovu Ustava i ZUR-a, uspješno razvijati, uz isto tako uspješan razvitak materijalne proizvodnje;

11) Ustav SFRJ iz 1974. g., st. 2. čl. 61.

12) Isto, st. 2. čl. 63.

13) Zakon o udruženom radu, st. 1. i 3. čl. 89., Skupština SFRJ, 1976. g.

2. Zakonom o udruženom radu normirani su institucionalni oblici organiziranja individualnog poljoprivrednog sektora, kao i način i organizacijski oblici njegovog povezivanja s cjelinom udruženog rada.

3. Također je jasno definirana uloga banaka i dati su okviri odnosa banka prema udruženom radu koji udružuje svoja sredstva u bankama i vodi cjelokupnu poslovnu politiku banke.

Osim toga, kako se to vidi iz citiranih članova, banke su se našle u pogledu stjecanja dohotka zajedno sa svim subjektima koji svoj dohodak stječu u dijelom u zajednički ostvarenom dohotku na način da im je onemogućeno da to čine osamostaljeno, bez udruženog rada čija su sredstva depozirana u banci, čime se onemogućuje stvaranje i reprodukcija tzv. anonimnog kapitala i stvaranje financijske moći nad udruženim radom.

4. U vezi sa Zakonom o udruženom radu održano je niz društveno-političkih skupova i usvojeno nekoliko značajnih dokumenata koji imaju izravan odraz na stvaranje povoljnih okolnosti za ostvarivanje dijela Zakona koji se odnosi na individualni sektor.

Tako je u SR Hrvatskoj održana zajednička sjednica Predsjedništva SKH i izvršnih organa društveno-političkih organizacija Republike, 8. 12. 1975. g. na temu aktualnih problema individualne poljoprivrede u čijim zaključcima je pored ostalog rečeno:

»Izvršno vijeće Sabora SRH, privredne komore, zadružni savezi i odgovarajući drugi organi trebaju razraditi zakone o korištenju poljoprivrednog zemljišta i o nasljeđivanju, te mjerama kreditne, poreske i razvojne politike stimulirati procese podružljavanja i udruživanja individualnog sektora poljoprivrede.«¹⁴⁾

U 1977. g. postignut je Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj agroindustrijskog kompleksa u periodu od 1976. do 1980. g.

U čl. 19. st. 2. se kaže:

»Učesnici ovog dogovora suglasni su da, u okviru svojih prava i dužnosti, preduzimaju mere da organizacije udruženog rada sredstava potrebna za financiranje proširene reprodukcije u agroindustrijskom kompleksu, obezbjeđuju iz:

- 1) Sredstva organizacija udruženog rada;
- 2) Sredstva individualnih poljoprivrednih proizvođača;
- 3) Sredstva štednje;
- 4) Sredstva organizacija udruženog rada udruženih u bankama;
- 5) Kredita Međunarodne banke za obnovu i razvoj;
- 6) Ostalih inostranih kredita;
- 7) Sredstva Fonda federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina,
- 8) drugih izvora sredstava za posebne namene«¹⁵⁾

14) Toč. 4. Programa, st. 3., Zadružna štampa, Zagreb, 1976.

15) »Dogovor«, str. 40., »Ekonomika proizvodnje hrane«, Beograd, 1977.

Zatim se u čl. 70. st. 3. kaže:

»Politikom kreditiranja investicija treba stvarati povoljnije uslove za zajednička ulaganja sredstava iz bankarskih izvora, sredstava organizacija udruženog rada i sredstava zemljoradnika, kao osnove za povećanje produktivnosti rada i dohotka udruženih zemljoradnika, za proširenje društvenih sredstava zadruga i osnovnih organizacija kooperanata i razvijanje samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa«.16)

Naravno, uz ovo treba imati u vidu i kongresne rezolucije SKJ i SKH koje, zajedno s Ustavom utvrđuju nove, povoljnije odnose u daljnjem razvitku individualnog poljoprivrednog sektora, a time i financijske funkcije u tome razvitku.

3. ULOGA ZADRUŽNIH SAVEZA U RAZVITKU FINANCIJSKE FUNKCIJE INDIVIDUALNOG POLJOPRIVREDNOG SEKTORA

Jedan od značajnih zadataka zadružnih saveza je, nema sumnje, razvitak i unapređenje financijske funkcije individualnog poljoprivrednog sektora. Ponovnim osnivanjem zadružnih saveza u SR Hrvatskoj, zadružne organizacije i individualni poljoprivrednici dobili su nove mogućnosti u tome pogledu. Zadružni savez Hrvatske, zajedno s regionalnim zadružnim savezima, među prvim pokrenuo je pitanje sređenja financijske funkcije u organizacijama individualnog poljoprivrednog sektora i osnivanja zadružne banke i štedionice.

Sve analize koje su do sada u vezi s tim rađene, društveno-politički stavovi o razvitku individualnog poljoprivrednog sektora stvorili su uvjerenje u zadružnim savezima da je u SR Hrvatskoj potrebno konstituirati zadružnu banku i štedionicu.

To pitanje bilo je jedno od temeljnih koje je raspravljala II redovna skupština Zadružnog saveza Hrvatske, 1967. g. gdje nije bilo dileme oko potrebe takve institucije, već se je postavljalo pitanje kako to ostvariti u ili kraj postojećeg bankarskog sistema, pa se je i dalje nastavilo istraživati kako tu ideju ostvariti, ali se od nje nije odustajalo o čemu govore i materijali III skupštine Zadružnog saveza Hrvatske iz 1977. g., kad je u vezi s tim rečeno:17)

»Preorijentacijom naše agrarne politike u prošlosti na intenzivniji razvitak društvenog sektora poljoprivrede, na individualnom poljoprivrednom sektoru normalno je, još brže su nastajala društveno-ekonomska previranja u kojima je značajno mjesto imalo ulaganje individualnih i društvenih sredstava u proizvodnju toga sektora. Već time što je značajno smanjen broj poljoprivrednih zadruga kao organizacija sela, na selu je ostao nedovoljno jak nosilac privredne aktivnosti, pa je normalna posljedica toga da su i poslovne banke u velikoj mjeri smanjile plasman društvenih sredstava putem tih nosilaca na individualni poljoprivredni sektor. To je duže vremena bilo prisu-

16) Isto, str. 57.

17) R. Mažuran: 'Začaci individualnog poljoprivrednog sektora i njegovih organizacija u provedbi Zakona o udruženom radu, str. 14. »Zadružna štampa«, Zagreb, 1977.

tno. Tek sporazumom banaka, na osnovu društvenog dogovora o razvoju agrara u SFRJ iz 1973. godine, stvoreni su uvjeti za povećanje plasmana sredstava na područje individualne poljoprivredne proizvodnje, pa je konstituiran izvor u SRH na bazi 1% depozita štednje građanstva za plasman u individualni poljoprivredni sektor. Zatim je u Republici formirano nekoliko fondova za unapređenje (stočarstvo, vinogradarstvo, duhan, općinski fondovi) i u novije vrijeme sredstva za razvitak stočarstva u brdsko-planinskom području i krediti međunarodne banke za razvoj.

Danas smo u položaju da za potrebe individualnog poljoprivrednog sektora osim ovih sredstava, koja nisu beznačajna, konstituiramo i druge izvore što se i čini po osnovu odluke prethodne naše Skupštine kroz Samoupravni sporazum između Zadružnog saveza Hrvatske i poslovnih banaka u Hrvatskoj, prema kojemu će se sva sredstva individualnog sektora i njegovih organizacija bilancirati na posebnim računima tih banaka, pa se na toj osnovi otvara značajan potencijal sredstava za plasman u individualni poljoprivredni sektor. Tomu treba dodati i sredstva interesne zajednice bivšeg Državnog kapitala, sredstva Fonda za razvitak nedovoljno razvijenih krajeva u Republici, kao i druge izvore».

Rezultat napora zadružnih saveza i organizacija individualnog poljoprivrednika je, dakle, sporazum sa poslovnim bankama:¹⁸⁾

»Na temelju čl. 586. Zakona o udruženom radu, odredaba Zakona o osnovama bankarskog sistema, Zakona o štedno-kreditnim službama poljoprivrednih organizacija i Zakona o udruživanju poljoprivrednika, te odluka i stavova društveno-političkih organizacija o samoupravnom organiziranju individualnog sektora poljoprivrede, poslovne banke koje djeluju na području SR Hrvatske i Zadružni savez Hrvatske u ime svojih članova — poljoprivrednih zadruga, osnovnih organizacija udruženog rada (OOUR-a) i drugih oblika udruživanja poljoprivrednika zaključuju

SAMOUPRAVNI SPORAZUM

o prikupljanju, deponiranju i plasiranju sredstava štednje i sredstava po viđenju koja potječu iz oblasti poljoprivrede i o usmjeravanju dijela sredstava ostalih izvora za potrebe individualnog sektora poljoprivrede

Član 1.

U cilju razvijanja samoupravnih socijalističkih odnosa na selu i povezivanja osobnog rada i sredstava poljoprivrednika u sistem samoupravno organiziranog udruženog rada, te radi unapređivanja poljoprivredne proizvodnje i razvijanja ostalih djelatnosti na selu, a u skladu s ustavnim načelima o društveno-ekonomskom položaju i o udruživanju poljoprivrednika (član 61, 62. i 63. Ustava SFRJ), kao i odgovarajućim pravima i obavezama u odno-

18) Samoupravni sporazum, nakon što ga je prihvatilo više od 75% poslovnih banaka SRH, 4. 10. 1977. g. potpisan je u Zagrebu između Udruženja banaka i Zadružnog saveza Hrvatske. (Dokumentacija ZSH-e).

sima razmjene na tržištu i kreditnim odnosima — banke koje djeluju na području SR Hrvatske (u daljnjem tekstu: Banke) i Zadrudni savez Hrvatske (u daljnjem tekstu: Savez) zaključuju Samoupravni sporazum o prikupljanju, deponiranju i plasiranju sredstava štednje i sredstava po viđenju koja potječu iz oblasti poljoprivrede i o usmjeravanju dijela sredstava ostalih izvora za potrebe individualnog sektora poljoprivrede (u daljnjem tekstu: Sporazum).

Član 2.

Banke će na području svoga djelovanja, u dogovoru s poljoprivrednim zadrugama, OOUR-ima za kooperaciju i drugim oblicima udruživanja poljoprivrednika (u daljnjem tekstu: poljoprivredne organizacije), pružati stručnu i materijalnu pomoć u osnivanju, organiziranju i razvijanju štedno-kreditnih službi i drugih organizacijskih oblika štednje poljoprivrednih organizacija. Ta pomoć banaka sastojat će se naročito u:

- a) osnivanju štedno-kreditnih službi i drugih organizacijskih oblika štednje u svrhu prikupljanja štednje od individualnih poljoprivrednih proizvođača i drugih radnih ljudi s područja poljoprivredne organizacije i u usmjeravanju tih sredstava prvenstveno za kreditiranje poljoprivredne proizvodnje individualnog sektora poljoprivrede na bazi udruživanja rada i sredstava;
- b) postavljanju organizacije novih štedno-kreditnih službi i drugih organizacijskih oblika štednje, zavisno o lokalnim uvjetima, specifičnostima odnosa i oblika udruživanja rada i sredstava;
- c) usklađivanju organizacije postojećih štedno-kreditnih službi i drugih organizacijskih oblika štednje s odredbama Zakona o osnovama bankarskog sistema, Zakona o štedno-kreditnim službama poljoprivrednih organizacija i drugih propisa;
- d) pružanju stručne pomoći u vezi prikupljanja dinarske i devizne štednje, evidentiranja i deponiranja štednih uložaka, kao i vođenju evidencije o datim kreditima individualnim poljoprivrednim proizvođačima iz tih i drugih namjenskih sredstava;
- e) organiziranju isplata individualnim poljoprivrednim proizvođačima za otкупljene poljoprivredne i druge proizvode putem obračunskih i štednih knjižica kao i tekućih računa;
- f) osiguranju dijela bankarskih sredstava za učešće u kreditiranju individualnih poljoprivrednih proizvođača preko štedno-kreditnih službi i drugih organizacijskih oblika štednje poljoprivrednih organizacija.

Međusobne odnose u prikupljanju, deponiranju i plasiranju sredstava štednje i sredstava po viđenju banke i poljoprivredne organizacije uredit će samoupravnim sporazumima odnosno ugovorima.

Član 3.

Banke će osigurati da sredstva dinarske i devizne štednje i depozita po viđenju iz sektora poljoprivrede budu korištena na način kako propisuje Zakon o osnovama bankarskog sistema.

Banke će između ostalog, posebno:

a) osigurati da sredstva dinarske i devizne štednje prikupljena od individualnih poljoprivrednih proizvođača i drugih radnih ljudi sa sela budu usmjerena za unapređivanje poljoprivredne proizvodnje i za razvijanje ostalih privrednih djelatnosti na selu;

b) tretirati sredstva štediša individualne poljoprivrede kao da su prikupljena putem štedno-kreditnih službi i drugih organizacijskih oblika štednje u poljoprivrednim organizacijama, a u cilju namjenskog korištenja;

c) osigurati da se planiraju i koriste sredstva i iz drugih izvora kreditiranja za određene projekte u individualnoj poljoprivredi, koji će se oslanjati na sredstva štednje iz individualne proizvodnje za određeno područje;

d) samoupravnim sporazumom osigurati odgovarajuće usmjeravanje sredstava iz potencijala banaka namijenjenih u poljoprivredi, a u skladu sa zahtjevima tekuće ekonomske politike i mjerama tekuće kreditno-monetarne politike, polazeći od uvjeta, potreba i mogućnosti plasiranja sredstava na određenom području;

e) osigurati u okviru kamatne politike da plasmani iz sredstava štednje, kao i drugih izvora predviđenih za projekte u poljoprivredi dobiju tretman kredita s povlašćenom kamatnom stopom.

Član 4.

Banke i poljoprivredne organizacije će uz učešće regionalnih zadružnih saveza odnosno grupacija za poljoprivredu i zadrugarstvo regionalnih privrednih komora osigurati proizvodnje načela da o rasporedu i plasmanu sredstava iz bilanci banaka, bez obzira na izvore i porijeklo, a koja su namijenjena za kreditiranje određenih zahvata i projekata u poljoprivredi, odlučuju udruženi proizvođači na samoupravnoj osnovi, a u skladu s tekućom ekonomskom i kreditno-monetarnom politikom. Banke i asocijacije poljoprivrednih organizacija zajednički će definirati prioritete ulaganja u određenu proizvodnju, zavisno o lokalnim uvjetima i mogućnostima organiziranja određene proizvodnje.

Član 5.

Jamstvo za štedne uloge kod štedno-kreditnih službi i drugih organizacijskih oblika štednje uredit će se ugovorom između banke i poljoprivredne organizacije.

Član 6.

Banke se obavezuju da će odgovarajućim informacijama i direktnim uvidom organa za kojega se suglase sa Savezom omogućiti praćenje provođenja ovog sporazuma.

Član 7.

Savez se obavezuje da će u realizaciji ovog Sporazuma poljoprivrednim organizacijama pružiti stručnu, organizacionu i materijalnu pomoć.

Član 8.

Zajedno s organizacijama individualne poljoprivrede Savez će raditi na propagiranju štednje, štedno-kreditnih službi i drugih organizacijskih oblika štednje individualnih poljoprivrednih proizvođača.

Osim neposrednih kontakata s poljoprivrednicima i ostalim radnim ljudima na selu u propagiranju štednje koristit će se i sva sredstva javnog informiranja, a naročito stručni poljoprivredni listovi i časopisi.

Član 9.

Savez će osigurati da se u statutarne akte poljoprivrednih organizacija unesu odgovarajuće odredbe o organiziranju štedno-kreditnih službi i drugih organizacijskih oblika štednje.

Savez će, također, u suradnji s Udruženjem banaka SRH, Republičkim sekretarijatom za financije, Službom društvenog knjigovodstva SRH i ostalim zainteresiranim republičkim organima izraditi ogledne primjerke normativnih akata za organiziranje i funkcioniranje štedno-kreditnih službi i drugih organizacijskih oblika štednje.

Član 10.

Savez će se založiti da se sredstva štednje u poljoprivrednim organizacijama organiziraju i koriste u skladu sa zakonskim i drugim propisima, kao i sredstva štednje u bankama, poštujući kod toga specifičnosti poslovanja štedno-kreditnih službi i drugih organizacijskih oblika štednje u poljoprivrednim organizacijama.

Član 11.

Poljoprivredne organizacije formirat će odgovarajuće tijelo za koordinaciju rada sa bankama po pitanju štednje i kreditiranja.

Član 12.

Banke i Savez su suglasni da se pri Savezu formira zajedničko tijelo sa zadatkom razvijanja i unapređivanja štednje i štedno-kreditnog poslovanja u poljoprivrednim organizacijama, podsticanja i praćenja realizacije ovog Sporazuma, koordinacije rada s bankama, poljoprivrednim organizacijama, Udruženjem banaka SRH i Savezom.

Dok se ne formira odgovarajuće tijelo iz prethodnog stava ovog člana, banke i Savez su suglasni da zadatke tog tijela obavlja Savjet za štedno-kreditno i bankarsko poslovanje pri Savezu, budući da je taj Savez već sastavljen od delegata poljoprivrednih organizacija, banaka i individualnih poljoprivrednih proizvođača. Savez će, u suradnji s Udruženjem banaka SRH, putem natječaja izvršiti izbor osobe za sekretara Savjeta za štedno-kreditno i bankarsko poslovanje koja će biti u stalnom radnom odnosu sa Savezom.

Član 13.

Izvršenje odredaba ovog Sporazuma pratit će tijelo koje je određeno u čl. 12. ovog Sporazuma.

Član 14.

Ovaj Sporazum stupa na snagu kad ga prihvati broj banaka koje predstavljaju 75% od ukupnog kreditnog potencijala poslovnih banaka u Republici i Savez.

Zagreb, 4. 10. 1977.

ZA UDRUŽENJE BANAKA SRH

Togunjac Vlado

ZA ZADRUŽNI SAVEZ HRVATSKE

Mažuran Rudolf, dipl. oec.

Što ovaj Sporazum predstavlja u smislu postavljenog pitanja, oko zadružne banke i štedionice?

Ocjenjujući veličinu sadašnjih sredstava individualnog sektora na štednji, koja su nedovoljna, a isto tako i depozite organizacija u zadružnom sektoru, a zatim faktor konkurencije i veličinu sredstava postojećih, ustavno još ne-transformiranih banaka, ovaj Sporazum predstavlja prvi korak u stvaranju zadružne banke i štedionice, kao prijelaz iz stanja anarhičnosti i neorganiziranosti u viši stupanj organiziranosti i veličine sredstava koja trebaju u novim uvjetima i transformiranom bankarskom sistemu postati solidna osnova za institucionalno samostalnu zadružnu banku i štedionicu.

Međutim, suštinski se Sporazumom otvara mogućnost da se u okviru postojećeg bankarstva identificiraju sva sredstva koja trebaju biti u funkciji individualnog sektora i da se na toj osnovi vodi zajednička, zapravo nova, politika kreditnih namjena, kamatnih stopa, rokova vraćanja kredita, štednje i uopće financijske funkcije. Od zadružnih kadrova i postojećih banaka u prvom redu ovisi koliko će biti ostvarena suština odnosa koji su inaurirani Sporazumom.

4. ZAKLJUČAK

Polazeći od postojećeg stanja na području razvitka materijalne proizvodnje i društveno-ekonomskih odnosa u individualnom poljoprivrednom sektoru, koje nije zadovoljavajuće, može se zaključiti da je za promjenu toga stanja potrebna dobro organizirana financijska funkcija, od individualnog poljoprivrednog proizvođača, pa sve do potrošača roba koje se proizvode u tome sektoru.

Za to, danas, pored svih zaostajanja, u posljednjih 15 godina, postoje dobre pretpostavke. Suvremena agrarna politika društva prema individualnom poljoprivrednom sektoru tome najviše doprinosi.

Koliki će biti krajnji rezultati u ostvarivanju te politike zavisi od praktične aktivnosti svih relevantnih faktora koji su zainteresirani za ovo područje. Tu su prije svega sami individualni poljoprivrednici, a zatim udruženi rad u agroindustrijskom kompleksu, banke, zadružni savezi, komore i konačno, potrošači.

Početni rezultati oko pokušaja organiziranja ohrabruju, čime se samo identificira mogućnost, ali ne i moguće dimenzije, pa se tim prije nameće potreba intenzivnog rada. A tu smo tek na početku.

L I T E R A T U R A

1. Delegatski vjesnik Skupštine SFRJ i Sabora SRH, br. 66/67.
2. **Deželjin J.:** »Štednja stanovništva i privredni razvoj«, Znanje, Rijeka, 1975.
3. Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj agroindustrijskog kompleksa u periodu od 1976. do 1980. g.
4. **Kardelj E.:** »Problemi socijalističke politike na selu« Kultura, Beograd, 1959. g.
5. **Kautsky K.:** »Agrarno pitanje«, Kultura, Beograd, 1953.
6. **Kosijer M.:** »Povezivanje osobnog rada poljoprivrednika«, Zadružna štampa, Zagreb, 1976.
7. **Marx K.:** »Kapital« —kritika političke ekonomije, I—III, Prosveta, Beograd
8. **Mažuran R.:** »Naredni zadaci u razvitku individualnog poljoprivrednog sektora SR Hrvatske«, referat na 30. sjednici Predsjedništva CK SKH, Zadružna štampa, Zagreb, 1976., brošura »Aktualni problemi individualne poljoprivrede SR Hrvatske«.
9. **Mažuran R.:** »Društveno-ekonomske pretpostavke organiziranja poljoprivrednika« i »Zadaci individualnog poljoprivrednog sektora i njegovih organizacija u provedbi Zakona o udruženom radu«, Zadružna štampa, Zagreb, 1977. u knjizi »Samoupravno organiziranje poljoprivrednika i usklađivanje poslovanja zadružnih i drugih poljoprivrednih organizacija s odredbama Zakona o udruženom radu«.
10. Narodne novine SRH, br. 13/68.
11. **Perišin I.:** »Novac i privredni razvoj«, Naprijed, Zagreb, 1961.
12. **Račić Đ.:** »Nauka o novcu«, Školska knjiga, Zagreb, 1955.
13. Službeni listovi SFRJ br. 58/71, 71/72, 40/73, 59/73, 2/77.
14. Ustav SFRJ
15. Ustav SRH
16. Zadružni leksikon FNRJ, Zadružna štampa, Zagreb, 1957.
17. Zakon o udruženom radu, Borba, Zagreb, 1976. g.